

[אתר דעת](#) * [לימודים](#) * גיליון 15 * תשע"ט * 2018/19

תוכנית אירופה ההונגרית

השפעתה על דרכם של ועדת ההצלה והתנועות החלוציות בתקופת הכיבוש

ד"ר אילה נדיבי

הערה על מהדורה זו של המאמר:

בינואר 2018 דחה עורך כתב העת "יד ושם-קובץ מחקרים" את מאמרי "תוכנית אירופה ההונגרית" בנימוק שאופיו פולמוסי. עקב כך פרסמתי אותו במסגרות שונות. מאז, נתגלו חידושים נוספים בנושא (כגון ההשתתפות של ד"ר יוסף פישר, מנהיג יהדות טרנסילבניה, בדיון על תוכנית אירופה ההונגרית, והודאות נוספות של מנהיגי תנועות החלוציות בכישלון הבריחה לרומניה).

מאמרי המעודכן נקרא על כן: "תוכנית אירופה ההונגרית - השפעתה על דרכם של ועדת ההצלה והתנועות החלוציות בתקופת הכיבוש".

התוכן

2.....	מבוא
3.....	רקע
4.....	ארגוני הצלה
6.....	הסוכנים בשרות ועדת ההצלה בבודפשט
7.....	ידיעות על הכיבוש הצפוי
9.....	יוזמת הצלה של מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ ההונגרי
11.....	תוכנית אירופה ההונגרית
15.....	תיאור התוכנית בדיעבד
16.....	בהונגריה הכבושה
18.....	"הטיול לאנצר"
22.....	נימוקים לכישלון הבריחה

מבוא

מן המפורסמות ש'תוכנית אירופה' נולדה כתוכנית הצלה בסלובקיה. את המשא ומתן על התוכנית ניהלו חברי קבוצת העבודה עם דיטר ויסליצני (Wisliceny), היועץ לענייני יהודים ומעוזריו הבכירים של אדולף אייכמן שריכוז את ההשמדה ההמונית של יהודי אירופה. ויסליצני היה אחראי במישרין לגירוש 58 אלף מיהודי סלובקיה במהלך החודשים מרס-אוקטובר 1942, ובזכות משא ומתן שניהלו אותו הרב מיכאל דב וייסמנדל, מראשי האורתודוקסים, וגיוזי פליישמן, בת דודתו ומנהיגה ציונית, נמנע שיגור השליש האחרון של יהדות סלובקיה להשמדה תמורת 50-40 אלף דולר. מעודדים מההצלחה, הם ביקשו מוויסליצני להרחיב את המסגרת ולהציל את שארית יהודי אירופה. ויסליצני נענה לבקשה (מלבד הצלת יהודי פולין) תמורת סכום שגדל ל-3-2 מיליון דולר. התוכנית הגיעה לידיעתם של פעילי הצלה יהודים בעולם החופשי, לוועדות ההצלה של הישוב באירופה ובארץ ישראל ולמנהיגים יהודים בבודפשט, כולל ד"ר ישראל קסטנר ויואל ברנד, ראשי ועדת העזרה וההצלה בבודפשט, כאשר נתבקשו לסייע במימונה. המשא ומתן על התוכנית נפסק בראשית ספטמבר 1943 בהחלטת הימלר. כיום מקובל להניח ששליש יהודי סלובקיה שלא גורשו, ניצלו באופן זמני בשל נחיצותם הכלכלית למדינה הסלובקית. מכל מקום, בספטמבר 1944 הם גורשו בעקבות ההתקוממות האנטי נאצית שפרצה בסלובקיה.¹

מתברר שתוכנית דומה נידונה באותה תקופה בין ראשי ועדת ההצלה בבודפשט ובכירי הסוכנים הגרמניים שעבדו בשרות הוועדה. לדברי וייסמנדל, במקביל למשא ומתן שהם ניהלו על תוכנית אירופה, הציע הממונה על הריגול הנגדי הגרמני בבודפשט, ד"ר י. שמידט (Schmidt, J.) ביוני 1943 תוכנית אירופה לקסטנר וברנד והללו ניהלו משא ומתן חשאי בעניין זה, מבלי שמסרו על כך לראשי היהודים בבודפשט ולקבוצת העבודה בסלובקיה.² התוכנית עלתה שוב עם קבלת הידיעות הברורות על הכיבוש הצפוי של הונגריה והיא נשלחה לוועדת ההצלה באיסטנבול ימים אחדים לפני הכיבוש, ותקרא בפי "תוכנית אירופה ההונגרית".

מטרת המאמר לתאר את תוכנית ההצלה -המובאת כאן לראשונה במלואה- ואת הרקע להיווצרותה; לטעון שאין ממש מבחינה אובייקטיבית בקביעה שכיבוש הונגריה בא בהפתעה לחברי ועדת ההצלה ולמנהיגים יהודים מובילים, ולכן לא יכלו להזהיר את הקהילות היהודיות

¹ מיכאל דב וייסמנדל, **מן המצר: זיכרונות משנת תש"ב-תש"ה**, אמונה, ניו יורק תש"כ, עמ' נט, סב, קמה-קמו; ליוויה רוטקירכן, חורבן יהדות סלובקיה: תיאור היסטורי בתעודות, יד ושם, ירושלים, 1961, עמ' 24-26, פרק 3; פוקס אברהם, **קראתי ואין עונה, זעקתו של רחמ"ד וייסמנדל בתקופת השואה**, ירושלים, 1983, עמ' 47-49; גילה פטרן, "להציל בכל מחיר: קבוצת עבודה" בסלובקיה", **ילקוט מורשת** ע"ו (תשס"ד), 81-103; באואר, **יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים 1933-1945**, (ירושלים, תשס"ב) פרק 5; שלמה אהרונוסון, **היטלר, בעלות הברית והיהודים**, (הקיבוץ המאוחד ומכון בן גוריון, תל אביב, 2008), פרק 20. בזמן שוויסליצני ניהל משא ומתן על הצלת היהודים באירופה, הוא היה עסוק (ממרס 1943) בגירושם של כ- 50 אלף יהודים מסלונקי ומקהילות בתראקיה ובמקדוניה.

² וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' ר"ג. 'שמידט' הוא כינוי.

מפניו; לטעון שראשי ועדת ההצלה בבודפשט וחבריהם הקרובים להם פוליטית ומשפחתית, ראשי הקהילה היהודית והציונית בטרנסילבניה שהתגוררו בקלוז', החליטו לאמץ תוכנית גרמנית להצלת יהודים בהונגריה עוד לפני כיבושה, בלי לשתף בה את ההנהגה היהודית המסורתית וחלק מההנהגה הציונית. מדובר בקסטנר, ברנד, ד"ר יוסף פישר- חותנו של קסטנר ונשיא הקהילה היהודית בטרנסילבניה הצפונית ובקלוז', בעבר חבר המפלגה היהודית בפרלמנט הרומני, ולאחר הכיבוש עמד בראש היודנראט בקלוז'; ארנו מרטון- יו"ר הסתדרות ציוני טרנסילבניה, ממנהיגי איחוד-מפא"י ועורך העיתון הציוני אויקלט (Ujkelet) שנסגר בינתיים, ולאחר הכיבוש היה חבר ביודנראט וראש ועדת ההצלה בקלוז'; והלל דנציג- סגנו של מרטון. עוד אבקש להוכיח כי חברי ועדת ההצלה לא נקטו בפעולות דחופות להתריע על הכיבוש הקרב ולהתכונן לקראתו, גם לא מיד לאחר הכיבוש, בעת שעדיין נהנו מחופש תנועה, ובכך מעלו בהוראות שניתנו להם ובאמצעים שהועמדו לרשותם. בניגוד לדברי קסטנר וברנד לאחר המלחמה- שהתקבלו על דעת כולם - את ההחלטה להציל את יהודי הונגריה בעזרת הגרמנים הם קיבלו כ-9 חדשים לפני כיבוש הונגריה, וביתר שאת, כשבועיים קודם.³

המאמר מתבסס על מחקרי הקודמים בסוגיית ההצלה בהונגריה בתקופת השואה,⁴ ועל מסמכים המתפרסמים כאן לראשונה, המאירים בהקשרם החדש זויות ותובנות חדשות.

רקע

הונגריה בראשות העוצר הורטי מיקלוש (Horthy) היתה בת ברית של גרמניה הנאצית. לאחר סיפוח שטחים בשנים 1938-1941 מנתה יהדות הונגריה למעלה מ-800 אלף נפש.

במרס 1942 קמה ממשלה בראשות מיקלוש קאלאי (Kállay), אשר דחתה בעקביות את דרישות גרמניה להחיל את הפתרון הסופי על יהודי הונגריה, ואף התירה, בעצימת עין, לאלפי יהודים להיכנס לתחומה ולארגונים יהודיים לסייע להם, ואת המשך העלייה לארץ ישראל. למרות

³ ישראל קסטנר, דו"ח של ועדת ההצלה היהודית בבודפשט 1942 - 1945, בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר (ללא ציון מקום הוצאה ושנה), עמ' 74-75 (דו"ח קסטנר); יואל ברנד, בשליחות נידונים למוות, עינות, תשי"ז, עמ' 57; Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary* (New York: Columbia University Press, 1994), pp. 459, 1073; בראהאם, "ועדת העזרה וההצלה בבודפשט", *האנציקלופדיה של השואה*, יד ושם, ספרית הפועלים, 1990, עמ' 438; אשר כהן, *המחתרת החלוצית בהונגריה 1942-1945*, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד, עמ' 85; יהודה באואר, *השואה- היבטים היסטוריים*, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, עמ' 153; באואר, "קסטנר", *האנציקלופדיה של השואה*, עמ' 1102. "קסטנר", מרכז המידע אודות השואה יד ושם http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201467.pdf

⁴ נדיבי אילה, "המשרד הארץ ישראלי בבודפשט בשנים 1943-1944" (עבודה השקולה לעבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1998), (המשרד הא"י א'); נדיבי אילה, "המשרד הארצישראלי בבודפשט: פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943-1945 ואופן עיצובן בזיכרון הקולקטיבי", (חיבור לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2009), (המשרד הא"י ב'); אילה נדיבי, *בין קראוס לקסטנר המאבק על הצלת יהודי הונגריה*, (כרמל, ירושלים, 2014), (נדיבי, *בין קראוס לקסטנר*).

התנאים הקשים- חוקים אנטי יהודים, בהם גיוס לשרות בעבודות כפייה שבמהלכם נספו 60-70 אלף יהודים בכל תקופת הכיבוש, מתוך כ-100 אלף מגויסים, ⁵ והרג כ-20 אלף יהודים "זרים" בין אוגוסט 1941 לראשית 1942 ⁶ - חיו יהודי הונגריה בתנאים טובים לאין ערוך מאחיהם בארצות השכנות, והתקווה שיינצלו גדלה. עם ההכרה כי גרמניה עתידה להפסיד במלחמה, הגבירה ממשלת הונגריה צעדיה להיחלץ מברית מדינות ה"ציר", עד שגרמניה הנאצית כבשה את הונגריה ב-19 במרס 1944.

עוד קודם, בימים 10-12 במרס 1944 נפגשה יחידת הזונדרקומנדו בפקודו של אייכמן במאוטהאוזן כדי לעבד את תוכנית הגטואיזציה, הגירוש וההשמדה של יהודי הונגריה. היחידה מנתה 150-200 איש, והוקמה באופן מיוחד לביצוע הפתרון הסופי בהונגריה. אייכמן ועוזריו הקרובים ביותר היו אנשים שמאחוריהם ניסיון של שנים בביצוע הפתרון הסופי, בהם הרמן קרומיי (Krumey), אוטו הונשה (Hunsche) ודיטר ויסליצני.⁷

ארגוני הצלה

עשרות אלפי יהודים ביקשו למצוא מקלט בהונגריה בשל מצבם הטוב יחסית של היהודים, והאפשרות לעלות דרכה לארץ ישראל. ⁸ תנועות, ארגונים ומנהיגים פוליטיים ואנשים פרטיים נערכו לסייע להם בחציית הגבול ובקליטתם. נעמוד על שני ארגונים ציוניים, לצורך המאמר:

⁵ על קורות יהודי הונגריה מ-1932 ועד כיבוש הונגריה: Levai Jenő, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry*, (The Central European Times Publishing Co. Ltd, Zurich. The Panorama Publishing Co, Ltd, Vienna, 1948), pp.5-76; רנדולף בראהאם, נתנאל קצבורג, **תולדות השואה: הונגריה**, (יד ושם, ירושלים, תשנ"ב), עמ' 17-37; פרוימוביץ, קינגה, "מי הם היו? מאפייני הזהות היהודית של יהודי הונגריה ערב חיסול העדה", **יד ושם - קובץ מחקרים** ל"ה (תשס"ז), עמ' 124, 199 ועוד

על פלוגות העבודה ראו: Randolph L. Braham, "The Hungarian labor service system, 1939-1945", (*Jewish Social Studies*, Indiana University Press), Vol. 41, No. 3/4 (Summer - Autumn, 1979), pp. 332-334; דוד הולץ, **"היהודים לא יחזרו עוד!": שירות העבודה בהונגריה: 1939-1944**, (עבודת גמר לתואר "מוסמך", אוניברסיטת תל-אביב, תשרי תשס"ז).

⁶ רנדולף בראהאם, "הטבח בקמינץ פודלסק ובדלווידק", **יד ושם - קובץ מחקרים** ט' (תשל"ג), עמ' 111-130.

⁷ בראהאם-קצבורג, **הונגריה**, עמ' 181-182.

⁸ רוטקירכן ליוויה, "כיצד הייתה הונגריה מחסה לפליטי אירופה", **יד ושם - קובץ מחקרים**, ז' (תשכ"ח), עמ' 117 - 136; פרוימוביץ, קינגה, "גלי פליטים היהודים שהגיעו להונגריה בשנים 1933 - 1944", **בשביל הזיכרון** 13 (כסלו תשע"ג), עמ' 12-17; פרבשטין, אסתר, **בסתר המדרגה, היהדות האורתודוקסית בהונגריה נוכח השואה**, (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשע"ג), עמ' 131-138; נדיבי, המשרד הא"י א', פרקים ג'-ה'.

המשרד הארצישראלי בבודפשט - תפקידו היה לדאוג לעליה לארץ ישראל מטעם מחלקת העליה של הסוכנות היהודית. בראשו עמד משה קראוס, שייצג את התנועה החלוצית הגדולה בהונגריה של המזרח-הפועל המזרחי, במשך 11 שנים, עד שנת 1946.

ממשלת הונגריה לא הפסיקה את העלייה לארץ-ישראל בכל תקופת המלחמה, והמשרד הוסיף לפעול באופן רשמי, גם כשהעליה פסקה לסירוגין. המשרד סייע לפליטים מאז 1938 באמצעות אישורי עלייה לארץ ישראל שהפכו לתעודות מגן- בזכות קשריו ופעולותיו של משה קראוס עם השגריר הבריטי בבודפשט וממשיכו הקונסול השוויצרי קרל לוץ, ופקידים בכירים אנטי נאצים במשרד החוץ ושר הפנים ההונגרי. אישורי ההגירה הפכו את בעליהם לנתינים זרים, שעליהם לא חלו בהונגריה חוקים שונים, והם זכו להגנה דיפלומטית. מאוקטובר 1943 ועד הכיבוש עלו מידי שבוע תשעה בעלי סרטיפיקטים משפחתיים, דהיינו כחמישים יהודים בשבוע (בסרטיפיקט משפחתי נכללו ארבע-שש נפשות). שיא ההצלה היה בתקופת שלטון צלב החץ, כשהאסון בא על יהודי בודפשט. רבבות יהודים הרשומים להגירה ניצלו בשל החסות שהעניקו להם הצירויות הניטרליות.⁹

ועדת העזרה וההצלה בבודפשט - נוסדה רשמית כשנה לפני כיבוש הונגריה. הוועדה קמה מטעם הנהגת הישוב בארץ ישראל ושלוחתה, ועדת ההצלה באיסטנבול בראשות וניה פומרנץ-הדרי ומנחם בדר, חברי תנועות השמאל הציוני.¹⁰ בראש ועדת ההצלה בבודפשט עמדו חברי אחד-מפא"י, הקטנה בתנועות הציוניות: ד"ר ישראל קסטנר, מהעיר קלוצ' (Kolozsvár) בטרנסילבניה ההונגרית, שמואל שפרינגמן ויואל ברנד. בהמשך הצטרפו אליה חברים נוספים בדרגות שונות של חברות, בראשם פרץ רבס ורפי פרידל-בנשלוס, מנהיגי תנועות השמאל החלוצי ובעצמם פליטים. אוטו קומוי (Komoly), נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, הצטרף רשמית לוועדה כחודש וחצי לאחר כיבוש הונגריה.¹¹ תפקיד הוועדה היה לעקוב אחר הצעדים האנטי-יהודיים שנקטו הנאצים באירופה הכבושה ולהעביר את המידע למנהיגים יהודים ולא יהודים בעולם, להעביר מכתבים וכספים שהתקבלו מוועדות ההצלה באיסטנבול ובגינבה להונגריה ולשטחי השליטה וההשפעה הגרמנית, לסייע לפליטים לחצות את הגבול להונגריה ולקלוט אותם; הוועדה חקרה פליטים וקיבלה מהם מידע על הגטואיזציה והגירושים להשמדה, והעבירה אותו למרכזי ההצלה של

⁹ על המשרד עד הכיבוש: קראוס, **דפי ספר**, אוניברסיטת בר אילן, ארכיון ציונות דתית, אוסף קראוס, עד עמ' 89 (על **דפי ספר** ראו נדיבי אילה, "ניסיון להציל את יהודי קרפוטרוס ערב כיבוש הונגריה על פי 'דפי הספר' של משה קראוס", **יד ושם קובץ מחקרים**, ל"ח 1 (תש"ע), עמ' 88, הערה מס' 5, ונדיבי, **בין קראוס לקסטנר**, עמ' 285 הערה מס' 3); משה קראוס, דו"ח לסוכנות היהודית על פעולותיו, 4 במרס 1946, מוסד הרב קוק - ירושלים, גנזך הציונות הדתית, תיק אירופה; ריאיון של א' כהן עם משה קראוס, 28 בדצמבר 1978, המרכז לתיעוד היסטורי באוניברסיטת חיפה, H3C21/1 ("מרכז"); כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 48-51; נדיבי, המשרד הא"י א'.

¹⁰ דליה עופר, "פעולות המשלחת הארץ ישראלית באיסטנבול", בתוך: גוטמן ישראל (עורך), **ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה**, (יד ושם, ירושלים, תשל"ו), עמ' 360-370; דינה פורת, **הנהגה במלכוד**, (עם עובד, ספרית אופקים, ת"א, 1986), עמ' 234-217; טוביה פרילינג, **חץ בערפל**, (אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1998) עמ' 284 - 204.

¹¹ קסטנר כתב והעיד שבהרכב המייסד של ועדת ההצלה היה ייצוג לכל התנועות הציוניות. על ההרכב האמיתי, המונוליטי, ראו נדיבי, **בין קראוס לקסטנר**, עמ' 52-55.

הישוב באיסטנבול ובז'נבה.¹² לאחר הכיבוש הובילו ראשי הוועדה את הצלת יהודי הונגריה בהסכמת חברי המועצה היהודית.¹³

הסוכנים בשרות ועדת ההצלה בבודפשט

ועדת ההצלה בבודפשט קיימה קשר כמעט יומיומי עם מרכזי ההצלה של הישוב באיסטנבול ובז'נבה באמצעות סוכנים גרמנים והונגרים ("שליחים") שהעבירו מכתבים וכספים תמורת כעשרה אחוזים מהסכום. את הקשר הקים שמואל שפרינגמן בראשית שנת 1943, ואנשי השירות החשאי של היישוב באיסטנבול פיתחוהו.¹⁴

בסמוך לכיבוש הונגריה התברר שאותם סוכנים פעלו גם בשירות הגרמנים וההונגרים. בפברואר 1944 בא הקץ לפעילות האבווהר (Abwehr), ארגון הביון של הצבא הגרמני (הוורמכט) מחוץ לגרמניה. היטלר החליט לבטל הקיום העצמאי שלו והוא הוכפף לס"ס- ארגון ההגנה והמודיעין של המפלגה הנאצית. הס"ד, זרוע המודיעין של הס"ס, בבודפשט "בלע" את האבווהר לפני כיבוש הונגריה או במהלכו, על סוכניו ומפקדיו, כולל הסוכנים שעבדו בשרות ועדות ההצלה באיסטנבול, בבודפשט ובז'נבה. נציין את הסוכנים החשובים לענייננו: ד"ר שמידט, ראש האבווהר בבודפשט, הממונה על הריגול הנגדי הגרמני; סגנו, ד"ר רודולף (רודי) סדלאצ'ק (Sedlaczek); יוז'ף (יוזי) ויניגר (Winninger), יהודי מומר שפעל בשירות מטה האבווהר בווינה ובבודפשט; בונדי גרוס (Bandi-Andor Grósz), יהודי מומר שהיה הבלדר המרכזי והמועדף על חברי ועדות ההצלה באיסטנבול ובבודפשט, שעבד גם בשירותם של הצבא ההונגרי ושירות המודיעין הגרמני, ורשת מודיעין אמריקאית, דוגווד (Dogwood).¹⁵ לימים תיאר קסטנר את גרוס כ"הטיפוס המפוקפק ביותר שהסגיר לגסטפו את מפעל ההצלה שלנו כדי להציל בכך את עורו";¹⁶ סוכנים נוספים היו אנשי משרד החוץ והמודיעין ההונגרי, כמו סגן אלוף האץ' (Hatz) – הנספח הצבאי ההונגרי בסופיה ובאנקרה וסוכן נאצי, ופרנץ באג'וני (Bagonyi), קצין הריגול הנגדי ההונגרי, בשרות הגרמנים. לדברי ברנד, גרוס ובאג'וני נשאו מכתבים וכספים מטעם ועדת ההצלה באיסטנבול לוועדה בבודפשט, אך קודם העבירו אותם לעיונם של חברי המטכ"ל ההונגרי ורק אחר כך מסרו אותם לוועדת ההצלה. הסוכנים-בלדרים נהגו, לדבריו, לגנוב חלק מן הכסף שהביאו ולפעמים

¹² על הוועדה עד הכיבוש: דו"ח קסטנר, עמ' 58-67; כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 54-76; שטאובר רוני, "פעולות של ועד העזרה וההצלה בבודפשט עד הכיבוש ההונגרי", (עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, אוקטובר 1990).

¹³ פרוידגר, 13 באוגוסט, משפט קסטנר, גנוז המדינה (ג"מ), עמ' כ"ד-23-21; ברנד, משפט קסטנר, משרד עו"ד תמיר, ריכוז עדויות, עמ' 656; נדיבי, **שם**, עמ' 3-112.

¹⁴ יואל ברנד, **בשליחות נידונים למוות**, (עיינות, ת"א, תשי"ז), עמ' 17-18, 29-30.

¹⁵ שטאובר, **שם**, עמ' 173, 178; באואר, **שם**, עמ' 202. אהרונסון, **שם**, עמ' 335.

¹⁶ דו"ח קסטנר, 64-65.

הכסף כלל לא הגיע, אולם הוא סבל זאת בשתיקה כדי לשמור על קווי קשר פתוחים.¹⁷ הסוכנים, שהעמידו פני יריבים לס.ס וכי כל חפצם הוא כסף - צילמו את המכתבים ומסרום לגסטפו, אשר ידע על ארגוני ההצלה של הישוב ופעולותיהם באיסטנבול, ז'נבה, בוקרסט, בודפשט, ירושלים וניו יורק כבר בראשית 1943. רשת המלשינים הייתה רחבה ועמוקה, והידיעות והכספים שהעבירו שימשו אותם בתוכניותיהם נגד היהודים. מידע על מהימנותם המפוקפקת של הסוכנים היה בידי ועדת-ההצלה באיסטנבול כבר באמצע 1943, ואולם שליחי היישוב לא העריכו אותו נכון.¹⁸ בחוגים ציונים בבודפשט, בהם משה קראוס וצבי סילאג'י, מנהיג השומר-הצעיר, התלוננו על חברי ועדת-ההצלה בבודפשט המשתפים פעולה עם הסוכנים הגרמנים, המסכנת את היהדות כולה.¹⁹

ידיעות על הכיבוש הצפוי

ידיעות על גורל היהודים באירופה ושמעות כלליות על הכיבוש הצפוי של הונגריה היו קיימות לפחות מאז סוף 1943 אצל מנהיגים ופעילי הצלה בולטים בבודפשט ובאיסטנבול.²⁰ אבל הידיעות הברורות על הכיבוש הצפוי הגיעו לאוזניהם של ראשי ועדת-ההצלה בבודפשט כשבועיים לפני הכיבוש: בחקירותיו בידי אנשי השרות החשאי הבריטי במזרח התיכון (SIME) סמוך לאירועים (ביוני 1944) סיפר יואל ברנד שהוא וקסטנר שמעו על כך ב-5 במרס, מפי ד"ר שמידט ויוז'י ויניגר, אנשי הריגול הנגדי וסוכני הוועדה, והם ביקשו את עזרתם ליצירת קשר עם דיטר ויסליצני, כדי להחיות את תוכנית-אירופה, אך סורבו.²¹ בהמשך, קסטנר וברנד שינו את גרסתם בדבר מועד קבלת הידיעה הקריטית הזאת.

¹⁷ חקירת ברנד בידי שירות המודיעין הבריטי (SIME), FO, KEW, National Archive 371/42811/48/3/1944.

pp. 8-9, 11, (חקירת ברנד - SIME);

¹⁸ על סוכני ועדת ההצלה ובגידתם: אהרונסון, שם, עמ' 263-267, ופרקים 25-30; פרילינג **חץ בערפל**, עמ' 444-470, 717 ועוד; וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' ר"ב-ר"ג; באואר, שם, עמ' 174, 200-201.

¹⁹ צבי סילאג'י אל מנחם בדר, ללא תאריך, **בית לוחמי הגטאות**, ארכיון לשכת הקשר בקושטא, הונגריה 1942 – 1944, (יקושטא), Z1063/HI, מס' 24; שטאובר, שם, עמ' 59.

²⁰ שאמו שטרן, ראש הקהילה הניאולוגית הגדולה בפשט הודה שידע שפעולות הגרמנים בכל מדינה שכבשו היו שרשרת ארוכה של רצח ושוד. קסטנר העיד שהיה אחד האנשים המעודכנים ביותר בהונגריה על מצבם של היהודים משיחות עם פליטים שהצליחו להימלט מאושוויץ, וכבר ב-1942 ידע מה אירע ליהודים שגורשו לאושוויץ ולמחנות השמדה אחרים. בראהאם-קצבורג, **הונגריה**, עמ' 219-221; לדברי קסטנר, "ידענו היטב על עבודת האיזנצגרוף ... ושעד כיבוש הונגריה עלה מספר היהודים ההרוגים ליותר מ-5 מיליון ... שאותו גורל תוכנן גם בשבילנו". עדות קסטנר במשפט ויזנמאייר, מוצג 4 במשפט קסטנר, היועץ המשפטי לממשלה נגד מלכיאל גרינוואלד, **ערעור פלילי מס' 232/55, "פסקי דין"** כרך י"ב, תשי"ח/תשי"ט-1958, עמ' 2031; במכתבים מ-25 בספטמבר ומ-23 באוקטובר 1943, הורה מנחם בדר להימנע משיתוף פעולה עם הגרמנים, אפילו באורח סביל, והזהיר שפעולות כמו עריכת מפקד אוכלוסין, הסכמה לריכוז בגטאות ונשיאת טלאי צהוב כמוהן כ"הכנות להשמדה". דליה עופר, פעולות המשלחת הארץ ישראלית, עמ' 365, ועוד.

²¹ חקירת ברנד - SIME, עמ' 13-15.

משה שרת, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, דיווח לחברי הנהלת הסוכנות שדבר הכיבוש נודע לברנד ולקסטנר כשבוע לפני הפלישה [12-13 במרס] והם התחילו מיד לחפש קשר עם ויסליצני באמצעות שמידט, מפני שידעו שדחה את גרוש שארית יהודי סלובקיה תמורת סכומים גדולים. לדבריו, לא ברור האם היוזמה לחזור לתוכנית-אירופה הייתה של קסטנר וברנד או של הגרמנים, כחוליה בשרשרת המגעים ביניהם לקראת הכיבוש.²²

קראוס שמע על הכיבוש הקרב ומשמעותו לגבי יהדות קרפטורוס מפי מנהל המחלקה המדינית של משרד-חוץ ההונגרי ב-10 במרס, תשעה ימים לפני הכיבוש, וידע את ההנהגה היהודית על כך. ואילו קסטנר כתב לאחר המלחמה שידע על הכיבוש הצפוי ב-14 במרס מפי וינינגר, אך אי אפשר היה לדעת על פי הודעתו אם הפלישה באמת תתרחש, והוא העביר את המידע לוועדת ההצלה באיסטנבול עם הסוכן באגיוני כעבור שלושה ימים.²³ פרץ רבס, ראש תנועת מכבי-צעיר וחבר ועדת-ההצלה, כתב לימים ששמע על הכיבוש הצפוי ב-16 במרס, יחד עם יואל ברנד ב"מפגש חברתי" סוריאליסטי, שכלל חשפניות ומשקאות לרוב. במשתתפים באותו מפגש גורלי היו אנשי הריגול הנגדי וסוכני הוועדה ד"ר שמידט, וינינגר, סדלצ'ק, בנדי גרוס ועוד. שמידט הודיע לברנד שעליו להוציא את אשתו ושני ילדיו ממלון מגיסטיק בבודה, שאליו עברה משפחת ברנד להתגורר, מפני שהגרמנים עומדים להשתלט בימים הקרובים על הונגריה ולהקים במלון הזה את מטה הגסטפו.²⁴

ככל שגברו השמועות על הכיבוש שלחה ועדת ההצלה באיסטנבול כסף לוועדה בבודפשט כדי שתתארגן להתנגדות. ב-8 בפברואר 1944 שלחה אלף דולר (630 אלף דולר בערכי סוף שנת 2013, לפי שיטת החישוב המינימלית) והדגישה כי הכסף מיועד רק למטרה של ארגון ההגנה, דהיינו התנגדות אקטיבית.²⁵ לימים אמר וניה הדרי, ראש ועדת-ההצלה באיסטנבול, שהוועדה העבירה לציונים בבודפשט 10,000 דולר להכשרת הקרקע למרד עם הפלישה הגרמנית.²⁶ כעבור כחודש, ב-7 וב-8 במרס, נפלו 22,100 דולרים של ועדת ההצלה בבודפשט, כנראה לידי המודיעין ההונגרי.²⁷ ייתכן שלכך התכוונו קסטנר וברנד בכותבם כעבור כשבוע שעם הדואר שהביא BA (בנדי גרוס) קרה אסון קטן. בגלל שוויה הזהיר את השליח שהנסיעה כרוכה בסכנה, הכסף עשה

²² 11 ביוני 1944, מדברי יואל, חאלב, אצ"מ 2-1581\26; בדיווח לחברי הנהלת הסוכנות היהודית בשומו מחאלב, 14 ביוני 1944, פרוטוקול ישיבות הנהלת הסוכנות היהודית, אצ"מ. כעבור כ-13 שנה כתב ברנד ששמידט הציע לו תוכנית להצלת שארית יהודי אירופה, בלי לציין את יהודי הונגריה וללא דרישת כופר נפש. לאחר יום נודע לו מפי הסוכן הגרמני וינינגר שגרמניה תכבוש את הונגריה בשבוע הקרוב. ברנד, **נידונים למוות**, עמ' 53-56.

²³ **דו"ח קסטנר**, עמ' 66-67.

²⁴ רבס פרץ, **מול נחשול הרוע**, (הוצאת מערכת, קיבוץ דליה, יולי 2001), עמ' 127-129; ברנד, **שם**, עמ' 55-56.

²⁵ ללא נמען וחתימה, 8 בפברואר 1944, אצ"מ, S26/1440; על חישוב ערך 1 דולר 1944 ראו נדיבי, **בין קראוס לקסטנר**, עמ' 380-382.

²⁶ אהרונסון, **שם**, עמ' 391.

²⁷ דו"ח על הכספים שנשלחו לוועדת ההצלה: דו"ח של המטכ"ל ההונגרי, 14 באוקטובר 1944 צורף למכתב של קסטנר אל הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, 22 בנובמבר 1945, ארכיון ההגנה, אוסף ריבלין 80/1872/32 (אוסף ריבלין); קסטנר בזיכרה לשרתוק, גרינבאום, שינדל, עבור בן גוריון, גינסבורג, 21 באוקטובר 1945, שם.

דרכו בעקיפין "ובהזדמנות זו גרמו מתנות [כספים] שהיו כלולות בכמה מן המכתבים ... לתשומת לב בלתי נעימה", אך "יהיו לנו אותם אבל בצורה מקוצרת קצת".²⁸

יוזמת הצלה של מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ ההונגרי

כאמור, קראוס, מנהל המשרד הארצישראלי בבודפשט, שמע על הכיבוש הצפוי ב-10 במרס, בפגישה עם אלדר סגדי=מסק (Aladár Szegedy-Maszk), מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ ההונגרי ואנטי נאצי. זאת, בעקבות בקשה של גרמניה מממשלת הונגריה להתיר לצבאה מעבר לאזור הקרפטים ההונגרי ולהכריז עליו שטח צבאי, מפני הצבא האדום המתקדם. מאחר והממשלה ההונגרית לא תוכל להתחמק מהבקשה- טען סגדי- יש לפעול במהירות להציל יהודים רבים ככל האפשר מאזור זה, על ידי השגת היתר עליה מהיר לכל יהודי קרפטרוס. במקביל יש לפנותם לסביבת בודפשט, שם ישוכנו עד הגירתם בצריפים שיקימו היהודים המקומיים ובמימונם. סגדי ביקש מקראוס ליזום את תוכנית ההגירה לפלסטינה ולשלוח לפחות שני משלוחים שבועיים במקום האחד הקיים. קראוס דיווח על המידע שקיבל ועל תוכנית ההצלה הפנטסטית שסגדי-מסק הציע למנהיגים יהודים בבודפשט: לשאמו שטרן, נשיא הקהילה הניאולוגית בבודפשט, שתוך זמן קצר יעמוד בראש מועצת היהודים, לאוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, ועוד. כן שלח מברק לחיים ברלס, ראש לשכת ההצלה באיסטנבול ומנהל מחלקת העליה של הסוכנות היהודית, אליו היה כפוף באופן רשמי. גם אוטו קומוי, שהצטרף בהמשך אל קראוס לפגישה עם שטרן, כתב על כך באותו יום, 10 במרס, לווינה ובדר באיסטנבול.²⁹

מעתה החלה התקשרות אינטנסיבית עם איסטנבול שרק חלקה ברשותנו. ב-14 במרס כתב ברלס למשה שרת שלפי מידע מבודפשט 600 איש מוכנים ליציאה.³⁰ למחרת שלחה ועדת ההצלה באיסטנבול לוועדה בבודפשט 34,000 דולר, וחיים ברלס צירף התחייבות עבור 200 אלף דולר,³¹

²⁸ יואל, ישראל, משה, אל וניה מנחם זאב, 13 במרס 1944, 'קושטא' מכתבים נכנסים 26175. קסטנר מנה לאחר המלחמה סכום זה ככסף שנפל. 22 בנובמבר 1945, אוסף ריבלין, שם.

²⁹ יומן אוטו קומוי, איו"ש, P.31/44; קראוס, "דפי הספר", עמ' 95-96, 92; נדיבי, "יהודי קרפטרוס", 87-102. קומוי מציין ביומנו ב-10 במרס שכתב לווינה ובדר. ב-13 במרס ביקשו קסטנר וברנד מווינה ובדר לעיין במכתב שקומוי שלח בימים האחרונים אל שמואל (כינוי לברלס). לפי קראוס, קומוי כתב ב-10 במרס לסוכנות היהודית באיסטנבול.

³⁰ ברלס אל שרתוק, 14 במרס 1944, אצ"מ, 56/1167.

³¹ אל ישראל, יואל, משה, 15 במרס 1944, 'קושטא', מס' 195. ברלס הורה ש-25,000 דולר ימסרו לוועד ההצלה, 10,000 דולר יימסרו לתנועות החלוציות בהונגריה, ו-4,400 דולר למשה שוויגר [ועדת ההגנה]. חלקו של הסכום נועד למטרות בלתי רלוונטיות עוד כמו העברת 500 פליטים מדי חודש מפולין לסלובקיה ומשם להונגריה, והעברת 20 אלף דולר לסלובקיה. אפשר שפעילי ההצלה באיסטנבול לא העריכו את ההתדרדרות המהירה במצבם של היהודים, או שמא ביקשו להטעות את עיני הסוכנים-הבלדרים על המידע שברשותם אודות מועד הכיבוש.

כנראה ליהודי שהעמיד את כספו לצורכי הצלה תמורת התחייבות שיוחזר לו בתום המלחמה, כפי שנהגו אז.

כעבור יום, ב-16 במרס, קיבל קראוס מברק מברלס המאשר רישיון מעבר ל-600 "ציונים ותיקים" ועל אוניות מוכנות להפלגה בנמל קונסטנצה (Constanța) ברומניה.³² פעילי ההצלה, ונציג הוועד לפליטי מלחמה באיסטנבול, ומשה שרת בארץ, פעלו במהירות לקדם את הצעת סגדי-מסק. קראוס הלך עם המברק של ברלס לסגדי "להראות לו את ההצלחה הראשונה של מאמצינו". אך מצא אותו מדוכא, כי בלילה שעבר דרש השגריר הגרמני בבודפשט, דיטריך פון יאגוב (Jagow, D.), מהורטי לנסוע בדחיפות לפגוש את היטלר, והמליץ להפסיק את הטיפול ביהודי קרפטורוס ולהמתין לבאות. למרות הידיעות הקשות, המשיך המשרד הארצישראלי בהכנות ליציאת 600 העולים שעבורם התקבל רישיון מעבר, אירוע חריג בתולדות המשרד מאז נוסד. ב-20 במרס עמדה לצאת הקבוצה השבועית הרגילה בת 50 איש, וכעבור יומיים עמדו לצאת 600 העולים, אך הכיבוש שיבש את התוכנית. אבל יציאתם אושרה ב-28 במרס בידי הממשלה החדשה שקמה תחת הכיבוש, בכפוף לאישור גרמני, והיוותה בסיס ראשוני לתוכנית ההצלה המכונה "רכבת קסטנר/ברגן בלזן".³³

במחקרי הקודמים שיערתי שקסטנר ידע מתוקף תפקידו וקשריו עם אוטו קומוי על תוכנית סגדי-מסק.³⁴ עתה זה ברור: ב-13 במרס, שלושה ימים לאחר שיוזמת סגדי-מסק הוצגה בפני קראוס, ביקשו קסטנר וברנד מחברי וועדת ההצלה באיסטנבול, שיעיינו במכתב של ING KO (אינג'נר אוטו קומוי) אל שמואל (חיים ברלס) "שנשלח בימים האחרונים [ב-10 במרס] באמצעות השליח הרגיל [הדגשה שלי] והוא כולל כמה הצעות שמעניינים עבור עיצוב גורלנו". ואולם, לדבריהם, יש קושי ובעיה בתוכנית המוצעת, אך "לא כאן המקום לשטח את כל הבעיות של העניין". לפי התרשמותם, הצרה המתרגשת נוגעת בעיקר ליהודי קרפטורוס, "עם התקרבות המלחמה התעוררו שאלות הקשורות באופן הדוק לגורלנו ואשר כנראה נוגעים בעיקר למשפחה של קרפ [קרפטורוס]". הם רמזו על תוכנית הצלה שעומדת על הפרק, "עננים חדשים התקדדו מעל האופק שלנו ובשבוע הזה נכנסנו לשלב חדש של התפתחות בעלת חשיבות עליונה עבורנו", ואותה פרטו כעבור שלושה ימים.³⁵

כל אלו עומדים בסתירה לדברי קסטנר לאחר המלחמה כי השמועה שהורטי נסע ב-17 במרס אל המפקדה הראשית של היטלר גרמה "להקלה כללית", "את מקום הדאגות תפס האופטימיזם", ויודעי דבר בהונגריה היו משוכנעים כי פגישת הורטי עם הימלר תסתיים בפשרה והפלישה

³² דו"ח קראוס, Braham, *Politics*, p. 1077; 4.3.46.

³³ קראוס, "דפי ספר", עמ' 96, 99; נדיבי, *בין קראוס לקסטנר*, עמ' 134-135.

³⁴ נדיבי, "יהודי קרפטורוס", עמ' 99; נדיבי, *בין קראוס לקסטנר*, עמ' 99.

³⁵ לוניה, מנחם, זאב, מאת קסטנר, ברנד שוויגר, 13 במרס, 'קושטא', Z1063/HIV.

הגרמנית תימנע; וכן, שקומי פנה אל סגדי מסק ימים אחדים **לאחר הכיבוש** (לאחר שכבר הושעה ממשרתו), וזה אמר כי הוא סבור שליהודי הונגריה **לא יקרה הגרוע מכול**.³⁶

נוכח האיומים הנשקפים ליהודי הונגריה, קראוס חידש את ניסיונותיו להקים ועדת הצלה דמוקרטית-ייצוגית. יום-יומיים לפני הכיבוש ביקש מאוטו קומי שיפנה לידידו הקרוב של קסטנר, ד"ר ארנו מרטון מקלוז' לשנות את הרכב הוועדה, כדי שתתן ביטוי גם לתנועות שאינן מהשמאל-הציוני. מרטון, ששהה בבודפשט לצורך משא ומתן סודי על תוכנית אירופה ההונגרית, שוחח, לדבריו, עם קסטנר אך ללא הועיל.³⁷

תוכנית אירופה ההונגרית

קרוב לוודאי ש"השליח הרגיל", כנראה בנדי גרוס, שהעביר ב-10 במרס לאיסטנבול את מכתבו של קומי על הכיבוש הצפוי ותוכנית ההצלה שהציע סגדי מסק, מסר אותו קודם שנסע למנהלו, ד"ר שמידט. זה, בתגובה, הזדרז להציע תוכנית הצלה חלופית, מפתה יותר, במטרה למנוע חבלה בתוכנית אייכמן-שעם צוותו היה מתואם כפי שנראה בהמשך - לפתרון מידי של בעיית יהודי הונגריה. שלושה ימים לפני כיבוש הונגריה שיגרו קסטנר, ברנד, משה שוויגר, ארנו מרטון והלל דנציג את התוכנית אל חיים ברלס באיסטנבול. יוסף פיישר ואוטו קומי לא חתמו על המכתב אף שהשתתפו בדיונים עליה.³⁸

"בימים האחרונים התנהלו שיחות ממושכות עם השליחים [הסוכנים הגרמנים] כאן [בדפשט] ובמשך השיחות הללו המפקד של יוזי [ד"ר שמידט] ... הציע ליואל [ברנד] הצעות מוחשיות בנוגע להמשך הפעולה. אנו מודיעים לכם את ההצעות הללו לפי תוכנם כמו שהמפקד של יוזי הכתיבן ליואל ובצורה שהוא הכתיבן:

א. **"בנוגע לאיטליה: יבטלו מחנות ההסגר ויפסקו הגירושים, והיהודים יוחזרו למצב החוקי לפני בואו של בדוליו"**. דהיינו, היהודים יוחזרו למצבם היחסי טוב בתקופת

מוסוליני בטרם פוטר.³⁹

³⁶ דו"ח קסטנר, עמ' 67, 71.

³⁷ עדות קראוס, משפט קסטנר, עמ' 42-47; נדיבי, **בין קראוס לקסטנר**, עמ' 99, 125; לדברי ברנד, מרטון היה בבדפשט גם ב-17 במאי, ביום צאתו לשליחות לאיסטנבול, חקירת ברנד-SIME עמ' 61. מרטון נמלט בחודש יוני לרומניה.

³⁸ דו"ח קסטנר, מוצג משפטי במשפט קסטנר שסימנו קמ"ג, עמ' 15; יואל ברנד, בשליחות נידונים למוות, עמ' 56.
³⁹ פיטרו בדוליו (Badoglio) התמנה ביולי 1943 לראשות ממשלת איטליה במקום השליט בניטו מוסוליני שפוטר. ב-3 בספטמבר 1943 חתם בדוליו על הסכם כניעה בפני בעלות הברית, בעקבותיו נכנסו כוחות גרמניים לאיטליה ולבריתתו לאזור בשליטת בנות הברית. מוסוליני שב לעמוד בראש ממשלת בובות בחלקי איטליה שלא סופחו על ידי

ב. **"הקמה מחודשת של מחנה - הנזכר פעמים אחדות בחילופי מכתבים ע"א [על אלו? ענין וילו-בלבלספלד לזקנים, לילדים ולנשים] יועדו על ידינו. שם התנהגות יותר טובה כלפיהם".** לפנינו הד להסכמה גרמנית להקים מחדש מחנה לאנשים חלשים ומועדפים, המוכר לוועדה באיסטנבול.

ג. **"מפקדו של יוז' [ד"ר שמידט] הודיע לברנד באופן רשמי שהמלחמה המתנהלת בין הס"ס לבין הצבא הגרמני/הווערמכט/ בשאלת היהודים נסתיימה בהשאת יד הצבא על העליונה".** שמידט הודיע שהמערכה עם גופי המפלגה הנאצית הסתיימה בניצחון הצבא על הס"ס. עקב כך, הצבא מבקש לשנות את מדיניותו כלפי היהודים, **"כי בא להכרה שהי[ה]ודים חשובים הם מנקודת המבט של העבודה לכל הפחות כמו העמים האחרים בשטחים הכבושים",** וכבר התחוללו השינויים הבאים: הוטב המזון במחנות, הופסקו הרציחות השרירותיות לפי רצון מפקד המחנה, ויהודים יענשו בעתיד עונש מיתן על יסוד פסק דין של ועדת המחנה.

ד. **"שום גירוש מאירופה לצביה [פולין]".** יופסקו כל הגירושים להשמדה של יהודים מרחבי אירופה לפולין.

ה. כדי לבחון את העניינים הציע שמידט לברנד **"לתת לו את הניירות הזקוקים שייסע לצביה [פולין] ויראה במו עיניו את המצב ובמו ידיו ימסור להם/ ליהודים הנמצאים שם/ את העזרה הכספית".** ד"ר שמידט זקוק אפוא לשרותיו של ברנד להשיג אישורים להגיע למחנות בפולין כדי לראות את השיפור במצב היהודים, ולמסור להם את הכסף שייאסף עבורם. כאן, שמידט הוא השליח שיעביר את הכסף ליהודים במחנות.

ו. **"שחרורה של נעמי [גיזי פליישמן בסלובקיה] ואחרי השחרור היא תבוא לידי אפשרות מחדש להתקשר עם אנשים ומוסדות לפי רצונה".** פליישמן נאסרה בינואר 1944, בעקבות מאסרה של רעיתו של איזידור קוסו (Koso), ראש לשכת הנשיאות בסלובקיה, בגבול שווייץ, כשברשותה כסף ומכתבים מפליישמן ליהודים בשווייץ, כולל בקשה לסייע לבנה של קוסו ללמוד בשווייץ.⁴⁰

ז. **"הברחת 10-15 אנשים מטרזינשטט להנה [לבדופשט] מחודש לחודש [מדי חודש]".** בטרזינשטט היו ההכנות באותה עת בשיאן להפיכת הגטו לעיר יהודית לדוגמא לקראת ביקור משלחת הצלב האדום הבינלאומי, על ידי דילול צפיפות היתר בגירושים המוניים לבירקנאו אל "מחנה המשפחות הצי"י".⁴¹

ד"ר שמידט הודיע שלהגשמת התוכנית יש צורך ב-250,000 דולרים **"למטרה שבכל רגע ורגע תבוא אפשרות להשתמש בהם למטרות הנזכרות לעיל ואשר אותם יואל והוא [שמידט] יביאו**

גרמניה ולא נכבשו בידי בעלות הברית (הרפובליקה של סאלו). כל עוד שמר מוסוליני על שלטונו העצמאי, לא גורשו יהודי איטליה להשמדה, ומשהפך לשליט ממשלת בובות החלו רדיפות יהודים ושילוחם להשמדה.

⁴⁰ פליישמן שוחררה מהכלא במאי 1944.

⁴¹ http://www.yadvashem.org/yv/he/research/ghettos_encyclopedia/ghetto_details.asp?cid=452

ביחד אל צביה [פולין], **איטליה וכו'".** המתדיינים כנראה התפשרו, ורבע מיליון הדולרים שהיהודים יאספו יימסרו על ידי ברנד ושמידט יחדיו ליהודים הכלואים במחנות (ולא בידי שמידט בלבד).

לדבריהם, מאחר והרגישו שההצעה של שמידט עוברת את גבול סמכותם, הזמינו להתייעצות את ארנו מרטון והלל דנציג מקלוז', ואת אוטו קומוי ומשה שווייגר, לשאת ולתת על ההצעות הללו, והחסירו את נוכחותו של פישר.⁴²

מאחר ווויניגר נמצא עתה בברטיסלבה "בוועדה [העוסקת] בעניינים הללו", כנראה ועדה שוויסליצני חבר בה, הם התייעצו ארוכות עם בנדי גרוס, הסוכן המרכזי של הוועדה, בענין התוכנית והגיעו לשתי מסקנות עיקריות:

א. "ברגע זה אי אפשר להשיג הבטחות ל[הצלת] כל שארית הפליטה באירופה, כי הס"ס עוד נמצא בשלמות תוקפו השלטוני ובין ובין הצבא קיימים ניגודים עמוקים עד מאד, לע"ע [לעת עתה] מוכרחים [מוכרחים] לותר על התקוה לקבל הבטחות מקיפות לשארית הפליטה. ההצעות הוצעו מצד אנשי הצבא ואין להן שום שייכות לס"ס".

למרות דברי שמידט כי המאבק עם הס"ס הוכרע לטובת הצבא, קסטנר וחבריו יודעים כי הס"ס נותר חזק וחוששים שתוכנית שמידט לא תחייב אותו אם ינצח. לפיכך, המליצו לוותר על התקווה שהתוכנית מציעה להציל את שארית הפליטה באירופה מגירוש לפולין.

"על השאלה האם היינו יכולים למצוא קשרים גם אל הס"ס ענה בנ. [בנדי גרוס] שהוא אינו יכול לתאר את זה לעצמו, כי אין איש שיכול לקבל על עצמו את האחריות בנוגע [ל]התנהגותו של הס"ס ואפילו הימלר". במצב זה של אי בהירות- כתבו- גרוס יעץ להם לא ליצור קשר עם ויסליצני בשל חולשת מעמדו בס"ס; "על השאלה האם אפשר להשתמש בוילו [צ"ל וילי, ויסליצני] למטרה זו ענה בנ. שלאותו וילי זכות יותר קטנה ומוגבלת" מאשר לד"ר שמידט. בנדי גרוס, משרתם של שלושה אדונים, ביקש אפוא להרחיק את חברי ועדת ההצלה מקשר עם ויסליצני. אולי רצה לגזול את כספי הוועדה רגע לפני כניסת הזונדרקומנדו של אייכמן לבודפשט, מבלי שייאלץ להתחלק עמו בשלל, ואולי עשה זאת בהוראת הס"ד להעמיד פני יריבים, בין קבוצת הס.ס של המפלגה לקבוצת הריגול הנגדי של הצבא.

ושוב הדגישו קסטנר וחבריו שיש להבין את הצעת שמידט על רקע המאבק הפנימי בין שתי הרשויות, "שההצעות [באות] מאת הצבא ואנו מוכרחים [מוכרחים] להתחשב גם בשאלת התחרות ביניהם. לחכמיא די רמון[נ]זא".

ב. "אנו רואים בהצעות הללו אפשרויות רציניות להרחבת פעולת העזרה וההצלה. אנו חושבים שלא עלינו להתערב בענייני יהודי איטליה, כי יהודי שוויצריה יש להם גם אינפורמציה". אף שהסיקו שאין לסמוך על ההבטחה להצלת שארית הפליטה, קבעו שיש

⁴² ארכיון יד ושם, 'יומן קומוי', P31/44, בימים 19-8 במרס שוחח קומוי שש פעמים עם קסטנר, ועם ארנו מרטון ב-6 וב-15 במרס.

לקבל את התוכנית כמכלול בשל האפשרות הגלומה בה להרחיב את פעולות ההצלה בהונגריה גופא, ובראשן בריחה לרומניה בעזרת הסוכנים הגרמנים. "להרחבת פעולת הטיול [כינוי לבריחה לרומניה] אנו נשתדל לשאת ולתת בנידון זה אחרי חזרתם של יוזיי וחבריו [מברטיסלבה]". וכבר התייעצו עם יואל ברנד (שעומד בראש ועדת הבריחה- "הטיול"), על הרחבת הפעילות היהודית והבלתי יהודית בשטח זה, ועל כך ידווח בנדי גרוס, שמקווים שיצא לאיסטנבול בשבוע הבא.

לסיכום כתבו שאין ביכולתם לבחון את ההצעות ורצינותן ברגע זה, אבל מוכרחים כבר עכשיו לדאוג למאתיים וחמישים אלף דולר שיהא מוכן לרגע שירצו להשתמש בו. "לפי האינפורמציות שלנו ממקורים שונים הסכנה מתגברת והולכת".

בברכת ציון שלכם בנאמנות

ישראל, יואל, ד"ר מרטון, ה. דנציג, משה שוויגר

16.3.44. " [הדגשות במקור] ⁴³

ודוק: הנימוק שהעלו קסטנר וחבריו לחוסר היכולת להבטיח הצלת שארית הפליטה באירופה, כפי ששמידט הבטיח, הוא שהמאבק בין הצבא והס"ס טרם הוכרע, ואין לדעת איך ינהג הס"ס אם יגבר. הם לא העלו נימוק שהתוכנית המוצעת נובעת מרצונם של ד"ר שמידט וסוכניו לממש את תאוותם לכסף, כפי שהעלה ברנד כעבור שלושה חודשים, גם לא הרהור שמדובר בהטעיה גרמנית.

מן התוכנית עולה כי **ועדת ההצלה קבעה לפני הכיבוש את אסטרטגיית ההצלה המרכזית שלה בעת הכיבוש: למלט יהודים מאזור הסכנה לרומניה בעזרת הגרמנים, אשר תתאים בעיקר לאוכלוסייה המתגוררת בקרבת הגבול ולצעירים, ושמירת המדיניות הזאת בסוד מפני הנהגת יהודי הונגריה. התנגדות לגרמנים כמדיניות פעולה ירדה אפוא מן הפרק עוד לפני הכיבוש.**

שמידט, ויינגר ובנדי גרוס תיארו בפני קסטנר וחבריו למפלגה מאבק פנים גרמני שכלל לא התרחש בהונגריה. ימים אחדים לאחר הכיבוש הפכו שמידט וחבריו מהאבוואר לאנשי הקשר בין הזונדרקומנדו של אייכמן ובין קסטנר וברנד לביצוע מדיניותם.⁴⁴

תוכנית-אירופה ההונגרית ותגובת ועדת ההצלה עליה ייצגו דפוס פעולה שיחזור על עצמו לאחר הכיבוש: הצעת תוכנית הצלה נדיבה מצד הגרמנים לפני נקיטת צעדים דרסטיים נגד היהודים (כיבוש, ריכוז בגטאות וגירוש לאושוויץ) תמורת סכומי כסף גדולים, והיענותה של ועדת ההצלה

⁴³ 16 במרס 1944, קסטנר, ברנד, שוויגר, ד"ר מרטון, הלל דנציג אל לשכת הקשר בקושטא, 'קושטא', נכנסים 026182.

⁴⁴ בראהאם-קצבורג, הונגריה, עמ' 220

להצעות תוך ציות לדרישות הגרמנים, ובראשן "שמירת סוד הרייך הגרמני", דהיינו שמירה בסוד את מעשי הגרמנים בפני הציבור היהודי וההונגרי.⁴⁵

תיאור התוכנית בדיעבד

קסטנר כתב על תוכנית ההצלה לאחר המלחמה בשינוי עובדות מהותי ובקיצור נמרץ, תחת הכותרת "הצעה משונה של הצבא הגרמני": "הממונה על הריגול הנגדי הגרמי בבודפשט, איזה ד"ר שמידט ... מסר לנו הודעה מפתיעה... ב-13 במרס שהמאבק בין הס"ס והוורמכט יוכרע בקרוב לטובת הוורמכט". כזכור, בתוכנית ההצלה המקורית נאמר ששמידט מסר שהמאבק כבר הוכרע; מצב זה יאפשר "להעמיד את המחנות השונים של היהודים תחת פיקוח של הצלב האדום הבינלאומי", אפשרות שכלל לא עלתה בתוכנית המקורית; "ההסכם יאושר רק בתנאי שלרשות הוועדה בבודפשט תעמוד קרן מיוחדת של 200,000 דולר", כשבמקור שמידט דרש 250,000 דולר; והעיקר, קסטנר השמיט את "העובדות" שבתוכנית: שבמחנות הוטב כבר המזון המחולק ליהודים, שנפסקו שם הרציחות השרירותיות, שהובטח שהגירושים של שארית הפליטה מאירופה לאושוויץ יופסקו, שהתוכנית נשלחה לוועדת ההצלה באיסטנבול ב-16 במרס.⁴⁶

יואל ברנד הקדים את קסטנר בתיאור התוכנית. הוא יצא מבודפשט לאיסטנבול ב-17 במאי 1944, יומיים לאחר תחילת הגירושים ההמוניים של יהודי ערי השדה לאושוויץ, למימוש תוכנית 'משאית תמורת דם' שהציע לו אייכמן בסוף אפריל. בהגיעו לאיסטנבול ב-19 במאי נעצר ונחקר, ותיאר את התוכנית, אף היא בשונה מהמקור. לפיו: ב-5 במרס הוא וקסטנר קיבלו לראשונה מידע על הכיבוש הצפוי, ובמסגרת הניסיונות של הגרמנים וההונגרים להשתלט על כספי ועדת ההצלה, הם נפגשו ב-10 במרס עם ויניגר ושמידט. שמידט ביקש מהם להעביר לוועדת ההצלה באיסטנבול את המידע שהמאבק בין הס"ס לצבא הוכרע לטובת הצבא, ולכן ההוצאות להורג ההמוניות של היהודים ייפסקו, היהודים ייחשבו ככוח עבודה, קציני צבא יסופחו למחנות כדי לראות שהיחס ליהודים משתפר וגיזי פליישמן תשוחרר ממאסר. את ההבטחה המקורית "שום גירוש מאירופה לצביה" החליף ל"הפסקת ההוצאות ההמוניות להורג של היהודים", והשמיט את "העובדה" המקורית שכבר חל שינוי בהטבת המזון ושהרציחות השרירותיות במחנות פסקו; אם היהדות הבינלאומית תרצה לשלוח כסף לשפר את רמת החיים במחנות זה אפשרי ונדרש לכך סכום כסף ענק, ולא ציין את הדרישה המקורית ל-250,000 דולר; העברת הכסף למחנות בפולין תיעשה על ידי מי שברנד יבחר, ושינה את הכתוב במקור, שהוא ושמידט ימסרו אותו.⁴⁷ קסטנר השמיט בתיאורו המאוחרים גם את השותפות של המנהיגים מקלוז', ד"ר פישר, ארנו מרטון והלל דנציג, ושל קומוי, בדיון עם שמידט על תוכנית אירופה ההונגרית.

⁴⁵ הגדרה של הנזי ברנד מה מחייב "הסוד", עדות הנזי ברנד, משפט אייכמן, ישיבה מס' 58, 10 במאי 1961, עמ' 874.

⁴⁶ דו"ח קסטנר, עמ' 66.

⁴⁷ חקירת ברנד-SIME עמ' 13.

כשבוע וחצי לפני הכיבוש, כאשר היהודים נהנו מחופש תנועה מלא, הטילו קסטנר וברנד את מלוא כובד משקלם על הצלה באמצעות הגרמנים. הערכתם, שמקורה אולי בסוכנים עצמם, שהכיבוש לא יתרחש בימים הקרובים, שהוא יפגע בעיקר ביהודי קרפטורוס, שהגרמנים לא יפעילו בהונגריה את האמצעים הדרסטיים לפתרון הבעיה היהודית כפי שהפעילו בארצות האחרות, ועצם קיומה של תוכנית אירופה ההונגרית, גם אם תתממש חלקית, מסבירים מדוע קסטנר וברנד הוכו בתדהמה מכיבוש הונגריה, כמו כל היהדות ההונגרית. אבל אין בכך כדי להסביר מדוע לא מילאו את תפקידם המרכזי והמתבקש – לפחות – להודיע בדחיפות בדרך מחתרית בבודפשט ובערי השדה על הכיבוש הצפוי ומשמעותו.⁴⁸

קסטנר וברנד, ממש כמו המנהיגות היהודית המסורתית בבודפשט, לא נקטו בצעדי חירום, ולא מסרו להמוני היהודים מידע מלא על הצפוי, לא עדכנו את מנהיגי הנוצרים במדינה במידע שברשותם, אף שידעו היטב מהי תוכנית הפתרון הסופי של הנאצים.⁴⁹ ואולם בשונה מהם, במשך שנה שלמה הם היו אמורים להכין עצמם ואת התנועות הציוניות החלוציות, היסוד האקטיבי שעמד לרשותם, לרגע הזה.

בהונגריה הכבושה

שעות אחדות לאחר כיבוש הונגריה ב-19 במרס 1944, יואל ברנד, חבר ועדת ההצלה, נעצר ונלקח למשרדו של ד"ר שמידט, בנימוק שמדובר במעצר הגנה, מפני שאנשי הס"ס יודעים את כתובתו ויודעים על סכומי הכסף המצויים אצלו. שמידט ביקש מברנד שיעביר אליו את כל הכסף שברשותו, תוך הבטחה שיוחזר לו. ברנד מסר לו 20 אלף דולר, 10-12 אלף פרנקים שווייצריים ו-50-60 מטבעות כסף בשווי 20 דולר כל אחד. נוסף על כספים וניירות ערך שנלקחו, העביר ויניגר "למקום מבטחים" מזוודה שהכילה את ההתכתבות עם איסטנבול, שוויץ, ברטיסלבה, עדויות פליטים על מעשי הזוועה של הגרמנים, פרוטוקולים מאושוויץ, טרבלינקה, לבוב ומסמכים נוספים. ברנד שוחרר כעבור מספר ימים, אך את הכסף לא ראה שוב.⁵⁰ יתכן שעל כך העידה הנזי ברנד, רעייתו של יואל, שאחרי כיבוש בודפשט "נתן בעלי יחד עם קסטנר את הכסף הראשון לגרמנים, כמה מיליון פנגו".⁵¹ כספי הצלה רבים נשדדו מיד בתחילת הכיבוש וסודות ועדת ההצלה המשיכו להיות כספר פתוח בפני הגרמנים.

⁴⁸ על התדהמה ראו כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 85; ברנד, **נדונים למוות**, עמ' 57.

⁴⁹ בראהאם-קצבורג, **הונגריה**, עמ' 192-196.

⁵⁰ חקירת ברנד-SIME, עמ' 13-15; **דו"ח קסטנר**, עמ' 68; לפי באואר, ויניגר "שחרר" מידי ברנד 8,000 דולר או 20,000 דולר וחפצי ערך. באואר, **היבטים היסטוריים**, עמ' 152; באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 202; פרלינג, **חץ בערפל**, עמ' 449.

⁵¹ משפט קסטנר, ג"מ, ב" 512 (מחוזי), ריכוז עדויות, עמ' 148.

למרות שנוכלותם של שמידט ווינינגר התבררה בימים הראשונים לאחר הכיבוש, קסטנר וברנד המשיכו את המגעים אתם, כמתווכים המרכזיים עם הס"ס. להלן מספר דוגמאות: ויסליצני חזר ממסעו בברלין ובברטיסלבה לבודפשט ב-27 או ב-28 במרס ובידו מכתבו של הרב וייסמנדל אל פנחס פרוידגר, ראש ועדת ההצלה החרדית, הקורא לשוב לתוכנית-אירופה כדי לבטל את הגזרה העומדת להיגזר. עוד קודם שלח וייסמנדל לפרוידגר מכתב שהודיע על המכתב הגלוי שיגיע "ומה שכתוב שם הוא הנגלה שאינו העיקר", וביקש ממנהיגי יהדות הונגריה להתכונן לבאות בסדרת הצעות ואזהרות.⁵² מודעים לשני מכתביו של וייסמנדל, המשיכו קסטנר וברנד את מאמצייהם להיפגש עם ויסליצני והבטיחו 4,000 דולר לשמידט ווינינגר כמתווכים, ו-20 אלף דולר לוויסליצני.⁵³ ויסליצני נענה והפגישה הראשונה נערכה בבית וינינגר ב-5 באפריל.⁵⁴

בפגישה בקשו קסטנר וברנד מויסליצני להבטיח את קיום החיים היהודיים, למנוע את ריכוז היהודים בגטאות ולמנוע את גירושם מחוץ לגבולות הונגריה, ולאפשר עליית 600 בעלי הסרטיפיקטים. ויסליצני השיב כי אמנם היהודים יצטרכו להתפנות מהכפרים לערים קטנות, אך הם לא ירוכזו בגטאות ולא יהיה גירוש, אלא אם ההונגרים ידרשו, או שתבוא הוראה ישירה מברלין. באשר להגירה, אמר, שהוא אינו מאמין שהדרגים העליונים מעוניינים בהגירה כה מצומצמת, וביקש להכין תוכנית להגירת 100 אלף יהודים לפחות. עבור מילוי הבקשות הללו הציעו קסטנר וברנד שני מיליון דולר. ויסליצני דרש לקבל עוד 10 אחוזים מהסכום, היינו 200 אלף דולר, בפגנו הונגרי, וגם וינינגר ושמידט דרשו עמלה של 10 אחוזים עבור הצבא הגרמני ואחוז אחד לעצמם - כתנאי פתיחה למימוש תוכנית ההצלה.⁵⁵ רוב הסכומים הללו שולמו לגרמנים תוך כשלושה חודשים.⁵⁶

כך יצאה לדרך ב-5 באפריל תוכנית הטעייה זדונית, יום לאחר שלאסלו באקי (L. Bakey), מזכיר המדינה במשרד הפנים ההונגרי, קרומיי וויסליצני, אישרו צעדים לריכוז היהודים לקראת גירושם להשמדה.⁵⁷ כעבור כשבוע החל ריכוז יהודי ערי השדה בגטאות. ב-24 באפריל נפגש אייכמן עם רודולף הס, מפקד מחנה אושוויץ, בקושיצה בדרום סלובקיה, לדון בפרטי הגירוש של יהודי הונגריה ולהתייעץ אתו על הדרכים לבצע את ההשמדה בזמן קצר ככל האפשר.⁵⁸

⁵² וייסנדל, מן המצר, עמ' קי"ב-קט"ז.

⁵³ דו"ח חקירת ברנד - SIME, עמ' 13-15.

⁵⁴ דו"ח קסטנר, עמ' 75; לפי ברנד הפגישה התקיימה ב-29 במרס, חקירת ברנד - SIME עמ' 16. יש לקבל את גרסת קסטנר שכתב לסאלי מאיר ב-14 במאי על קיום הפגישה ב-5 באפריל, איו"ש, אוסף פוזנר P12/52, מוצג 26 במשפט קסטנר.

⁵⁵ חקירת ברנד - SIME עמ' 16-17; קסטנר וברנד לסאלי מאיר, 25 באפריל 1944 מוצג משפטי במשפט קסטנר מס' 25; דוח קסטנר, עמ' 74-77; עדות פרוידגר, משפט קסטנר, עמ' כ"ג 1-50 במיוחד עמודים 43, 23; חקירת פרוידגר בידי תמיר, משפט קסטנר, עמ' כ"ד 11-12, 23-27, 38; באואר, היבטים היסטוריים, עמ' 155-157.

⁵⁶ על הכספים (חלקם) שנשלחו להונגריה עד הפיכת צלב החץ ראו, נדיבי, בין קראוס לקסטנר, עמ' 241-253.

⁵⁷ בראהאם וקצבורג, הונגריה, עמ' 243-247.

⁵⁸ שגר צבי (עורך), הקומנדאנט מאושוויץ מעיד. רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ח 1978; Life 1960; Wilem Sassen, Eichmann Tells His Own Damning Story.

למחרת או מיד לאחר מכן (בין 25 באפריל ל-1 במאי) זימן אליו אייכמן את יואל ברנד והציע לו עסקה שכותרתה: סחורה תמורת דם/ משאיות תמורת דם, להצלת מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסות בסחורות חיוניות לגרמנים.⁵⁹ כדי להאיץ את יישומה, הודיע שמידט- שהוא ואנשיו היו חלק מצוותו של אייכמן- לקסטנר וברנד כי גירוש יהודי הונגריה הוא ענין מוגמר, ומכיוון שההונגרים מתעקשים על החיסול הגמור של יהדות הונגריה, אין לצפות לעזרת הגרמנים, אלא אם יקבלו "תמורה חשובה וגדולה".⁶⁰

ב-2 במאי 1944 הבריכו קסטנר, ברנד ואוטו קומי לאיסטנבול על קבלת האישור הרשמי מקרומי, עוזרו של אייכמן, להפלגת שבע מאות חמישים איש לארץ ישראל, וליציאת ברנד יחד עם הסוכן יוז' ויניגר לאיסטנבול לנהל את המשא ומתן על עסקת סחורה תמורת דם וביקשו דחוף אשרה טורקית לשניהם.⁶¹

למחרת, ב-3 במאי יצא קסטנר לעיר הולדתו, קלוז', המרוחקת מרחק קצר מגבול רומניה, ברישיון נסיעה מיוחד שהעניק לו קרומי, בליווי סאדלאצ'יק, סגנו של שמידט. באותו יום החל הריכוז של 18 אלף יהודי העיר בגטו. קסטנר נפגש בגטו עם דיטר ויסליצני, שבא לפקח על הכניסה לגטו, ועם חברי היודנראט וחברי ועדת ההצלה וביקש מהם להכין רשימה של יהודי העיר שיוסעו למחנה מיוחסים בבודפשט, ומשם יהגרו אל מחוץ לגבולות הונגריה. קסטנר- כמו אנשי סודו מרטון, דנציג ויוסף פישר - לא סיפרו לאנשי קלוז' ולא נתנו הוראה לספר להם על המידע שהיה ברשותם על גירושם הצפוי למחנה אושוויץ ועל המתרחש שם, והביאו לבלימה או להפסקת הבריחה מהעיר לרומניה. 18 אלף יהודי קלוז' עלו לרכבות הגירוש בצייתנות וללא התנגדות, הואיל והאמינו לשמועת הכוזב שהם מגורשים למחנה קנייר- מזו (Kenyermező) (שדות הלחם).⁶²

"הטיול לאנצ'ר"

כיצד פעלו חברי ועדת ההצלה, כולל מנהיגי תנועות הנוער, לנוכח הידיעות הברורות על הכיבוש הצפוי וההוראות של ועדת ההצלה באיסטנבול, כחודש ויותר לפני הכיבוש, להקים "ועדת הגנה" ולהיערך להתנגדות בכספיים ששלחה?

רודולף חס, מייסד מחנה ההשמדה אושוויץ, קודם בתפקיד ובדרגה, ועם תחילת גירוש יהודי הונגריה והבעיות שנוצרו, התבקש לחזור לתפקיד.

⁵⁹ חקירת ברנד-SIME עמ' 18-19.

⁶⁰ דו"ח קסטנר, עמ' 77-79; בראהאם-קצבורג, הונגריה, עמ' 220.

⁶¹ קומי, קסטנר ברנד, צבי, 2 במאי 1944, אוסף ריבלין, 80/187/32.

⁶² קסטנר טען במשפט שהעמיד את מנהיגי הקהילה על חומרת המצב באורח כללי, עודדם להגביר את הבריחה ומסר לידיהם כספים. ואולם עדי קלוז' תיארו במשפט את הפסקת הבריחה לרומניה בשל ההבטחה שיוכלו למקום בטוח, ואזהרה שהשמירה בגבול תוגברה, דו"ח קסטנר, עמ' 81, 87-88; סיכום תמיר, משפט קסטנר, עמ' ל"ג – 36; פסק דין השופט הלוי, פסקאות: 14 (ב-ה), 25, 26, 27, 45; "פסקי דין" כרך י"ב 1958, עמ' 2101, 2038-2059 ועוד; רוזנפלד, תיק פלילי, עמ' 77.

מתברר שהן היו דלות ביותר. לדברי ברנד למשה שרת, ההכנות להקמת "ההגנה" כללו רכישת נשק ומעט תחמושת: 150 אקדחים, מזה כשליש לא היה ראוי לשימוש, ו-20 קליעים לאקדח בממוצע; שתי מכוניות ירייה בעלות שתי חגורות קליעים לכל אחת, 7-8 רובים קטנים, עם 30-20 קליעים לרובה. במקום לחמש קבוצה אחת רצינית, חולק הנשק על פי הארגונים השונים והאזורים הגיאוגרפיים, כך שלא הייתה ולו קבוצה אחת שהיה בכוחה להתגונן כראוי. בבודפשט, בסאטמר ובקרפטורוס הוכנו "בונקרים". תוכנית הפעולה המעשית כללה ריכוז קבוצות ביערות, התנפלות על רכבות המובילות את המגורשים ושחרורם. לדבריו, באמצע מאי עמדו לרשות ה"הגנה" כ-2,000 איש (נתון מוגזם לכל הדעות), ולא היה מחסור במפקדים.⁶³ לחוקריו הבריטיים אמר ש"מאחר והיה להם ציוד צבאי מועט, ורוב אנשיהם שרתו בפלוגות העבודה, אימון צבאי רציני היה בלתי אפשרי".⁶⁴

משנכבשה הונגריה, החלה תנועה הפוכה של בריחה מהונגריה. ראשוני הבורחים היו פליטים יהודים מסלובקיה ומפולין שחזרו לסלובקיה במה שכונה "רה-טיול", שם היתה הפוגה בגירוש, בקלות יחסית ובאופן עצמאי. ניתן היה לצפות שעיקר המאמץ יופנה אל הבריחה לרומניה – "טיול אנצ'ר" – שאף היא הייתה בעלת ברית של גרמניה הנאצית. והרי קסטנר וחבריו המליצו בפני ועדת ההצלה באיסטנבול לספק 250,000 דולר כדרישת תוכנית אירופה ההונגרית, מפני שתהווה מנוף לבריחה לרומניה. עוד לפני כיבוש הונגריה חצו פליטים יהודים מעטים את הגבול ונעשו ניסיונות מצד פעילים באיסטנבול, שלא הבשילו, להגביר את המעבר לרומניה.⁶⁵

אמנם חציית הגבול נתקלה בראשיתה בקשיים גדולים. אלו פחתו כאשר רומניה החלה לגלות סימני התנערות מהברית עם גרמניה. הנוכחות הצבאית הגרמנית באזור הגבול הייתה דלה, וממשלת רומניה גילתה גמישות גוברת ביחס לחוצים את הגבול. יתר על כן, הקהילה היהודית מצדו האחר של הגבול הגישה עזרה רצינית לבורחים, הסתירה אותם, שיחדה פקידים, הכינה תיעוד מתאים והעבירה את הבורחים לבוקרסט. המסלול העיקרי והבטוח הוביל דרך הערים בטרנסילבניה, בעיקר דרך נג'ווארוד הרחוקה 5-3 ק"מ מהגבול וקלוז', דש, סטמר ועוד השוכנות במרחק קצר מהגבול.⁶⁶

⁶³ יואל ברנד, 11 ביוני 1944, חלאב, "דו"ח על הצלת יהודי הונגריה", אצ"מ, S26\1581-2 עמ' 8;

⁶⁴ חקירת ברנד-SIME, עמ' 7-8; ההכנות המעטות לקראת הכיבוש מקבלות אישור גם במחקרים שבחנו את פעולות תנועות הנוער החלוצי. למשל, כהן, **מחתרת חלוצית**, עמ' 72-76; רונן אביהו, **הקרוב על החיים השומר הצעיר בהונגריה 1944**, הוצאת יד יערי, דליה 1994, עמ' 66-73.

⁶⁵ כהן, **שם**, עמ' 113.

⁶⁶ ב 2 ביוני 1944 השיבו הרומנים לפניית הוועד לפליטי מלחמה, שאף שנכפה עליהם לפרסם הכרזה פומבית על גזר דין מוות ליהודים שיחצו את הגבול, הרי ה"רומנים ידאגו לביטחונם". אנקרה, 19 באוגוסט 1944, דו"ח אירה הירשמן לפלה, WRB וושינגטון, עמ' 16-17, אוסף שטיינהרדט. Nara, Records of the US Embassy in Ankara Turkey, Box 84, folders 840.1., (אוסף שטיינהרדט); באואר, **יהודים למכירה**, עמ' 209; נעמי בלנק, חיים גניז, **מחתרת הצלה - בני עקיבא בתקופת השואה**, (אוניברסיטת בר אילן, 1993), עמ' 54-60. פרבשטיין, **בסתור המדרגה**, עמ' 334-334.

למרות זאת, הנהגת תנועות הנוער, החברה בוועדת ההצלה, החלה את הבריחה לרומניה באופן משמעותי כחודשיים לאחר הכיבוש, באמצע חודש מאי, עם תחילת הגירוש ההמוניים לאושוויץ.

ב-2 במאי כתבו צבי גולדפרב, פליט פולני בבודפשט שעמד בראש תנועת דרור הבונים, ופרץ רבס, מנהיג מכבי הצעיר, כי הבריחה לרומניה נמצאת עתה בחיתוליה, והם מצפים כי בשיתוף פעולה עם הגרמנים, במסגרת שליחות ברנד המתקמת, יהיה אפשר להרחיב את ההצלה: "אנו מנסים להוציא חלק Enzer⁶⁷ [רומניה] ע"י Blia [בליעל = גרמנים]. הקשיים הם נוראים ובעיקר האמצעים הדרושים גדולים מאד. בינתיים רק חבר אחד [הדגשה שלי] הצליח להגיע ל[...]. בוקרסט".⁶⁷

כעבור כשבועיים, כאשר הגירוש הראשונים לאושוויץ החלו, דיווח רבס שבתוך שבועיים כבר ברחו עשרות לרומניה. "יצאו שישה ממכבי הצעיר ושישה מהשומר הצעיר. ... ואצל אנצר [נמצאים] כמעט ארבעים [בורחים] הרוב מצביה [פליטים מפולין]".⁶⁸ כחודש מתחילת הבריחה הגיע מספר הבורחים למאות. "עד היום העברנו 400 חברים לאנצר, מהם הפסדנו 20. [...] אנו עובדים בייחסי אחים שלמים עם ילדי יערי [השומר הצעיר]. ... כאילו אנו בתנועה אחת. גם החברים בגבול אנצר משתפים פעולה".⁶⁹

אך ההרמוניה בארגון הבריחה לא כללה את תנועות הכלל-ציונים והמזרחי, אשר היו תלויים במנהיגי השמאל החלוצי שהחזיקו באמצעי המימון שנועדו ביסודם לכל הזרמים. חברי בני עקיבא התלוננו כי מכיוון שבועדת ההגנה לא היה כל שיתוף פעולה בין התנועות, כל תנועה נאלצה לחפש לה דרך בריחה משלה. "בזמן שלחברי השומר הצעיר והאיחוד [מפא"י] כבר הייתה דרכם, אנו לא חיפשנו ומסיבה זו איחרנו [...] רק אחרי זמן מצאנו את דרכנו ואז שלחנו חברים במספר הוגן".⁷⁰

ב-12 ביולי 1944, שלושה ימים לאחר שהגירוש של יהודי ערי השדה לאושוויץ פסקו, קסטנר כתב לנתן שוואלב, נציג תנועת החלוץ בשווייץ, כי בבונקרים ("מכפלה") "יכולנו לטפל רק במספר מוגבל" ומספר הניצולים הוא לא יותר מ-200-300. ואילו ב"טיול" ורה טיול" ניצלו יותר מ-1000 בני נוער.⁷¹

הבריחה של חברי התנועות החלוציות לרומניה התנהלה בידעת הגרמנים ובאישורם. רבס ובנשלוס אישרו שהשלטון הגרמני התנהג כלפיהם פחות או יותר באדישות "למרות שידעו היטב על העבודה שלנו", וש"הגרמנים עוצמים עין פה ושם" בעניין הבריחה.⁷² תימוכין לכך בדברי אייכמן על נכוונתו להעלים עין מהבריחה, מפני שקסטנר "הסכים לסייע בשידול היהודים שלא יגלו התנגדות לגירושם – ואפילו לקיים את הסדר במחנות האיסוף – אם

⁶⁷ פרץ וצבי אל שוואלב, 2 במאי 1944, ארכיון תנועת העבודה, אוסף שוואלב, א' 37 III / תיק ג' 136

⁶⁸ פרץ אל שוואלב, 14 במאי 1944, שם.

⁶⁹ פרץ, צבי, אלי, יהודה אל נתן שוואלב, 4 ביוני 1944, אוסף ריבלין.

⁷⁰ הנהגת בני עקיבא אל הברית העולמית בת"א, 6 באוקטובר 1944, בתוך: **בגלוי ובמחתרת**, עמ' 58.

⁷¹ קסטנר אל שוואלב, 12 ביולי, 1944, אוסף ריבלין, שם.

⁷² פרץ אל נתן, 25 באוגוסט 1944, אוסף שוואלב, שם; בנשלוס, **נאבקנו**, עמ' 53-54;

אעצום את עיני ואאפשר לכמה מאות או כמה אלפי יהודים צעירים להגר באורח בלתי לגלי לארץ ישראל", והוסיף ש"הייתה זו עסקה טובה, תמורת שמירת הסדר במחנות. המחיר [...] לא היה גדול מדי לדידי".⁷³

מה היה מספר הנמלטים לרומניה? משה אלפן (פיל), ממנהיגי ההצלה של השומר הצעיר בהונגריה, אמד את היקף ה"טיול" של תנועות הנוער ב-16 אלף.⁷⁴ גם חברו לתנועה, דוד גור, טוען ש"אין שני לתנועות הנוער בפעולות הצלה, אשר הבריחו 15 אלף יהודים לרומניה".⁷⁵ ואילו קסטנר כתב על היתרונות שצמחו מעצם המשא ומתן עם הגרמנים ובהם את "הקבלה הנסבלת" שכ-700 יהודים הורשו לברוח מהונגריה לפלשתינה (דרך רומניה).⁷⁶ פרופ' אשר כהן, שחקר את פעולתן של תנועות הנוער החלוציות בהונגריה, העריך כי בסך הכול עברו לרומניה כ-7,000 איש, בהם כאלף חברי תנועות נוער – פליטים והונגרים – וקרוב למספר זה "יהודים סתם" שניצלו הודות לתנועות הנוער החלוציות, בלי שהביא סימוכין לאומדן זה.⁷⁷

ואולם במכתבי הסיכום של מנהיגי תנועות הנוער לאחר פרישת רומניה מברית הציר וסגירת הגבול עם הונגריה, מתגלה תמונה שונה לחלוטין. רבס כתב כי מספר הבורחים מתנועתו, מכבי הצעיר/דרור-הבונים היה הגדול ביותר, עד 160 חברים.⁷⁸ בנשלוס דיווח על 120 חברי השומר הצעיר שהגיעו לרומניה.⁷⁹ והנהגת בני עקיבא בהונגריה דיווחה כי "ס"ה שלחנו מכאן אל אנצ'ר 82 חברים/ות".⁸⁰ ונניח שמספר דומה של חברי תנועת הציונים הכלליים, הקטנה בתנועות החלוציות, ברח לשם. כך שמספר הבורחים מכל התנועות הציוניות החלוציות לרומניה עמד על 500 לכל היותר. אין בדיווחיהם נתונים על מספר חברי בית"ר ויהודים לא-חלוצים שחצו את הגבול.

ב-28 באוקטובר, חודשיים לאחר שרומניה נכבשה על ידי הרוסים, דיווח ויליאם פילדרמן, מנהיג הקהילה היהודית ברומניה, שהיה מעורב בקליטת הפליטים ובהעלאתם לארץ ישראל, כי כ-5000 פליטים מהונגריה הגיעו עד אותו זמן לרומניה, והם ממוקמים במספר ערים במדינה.⁸¹ יהודה באואר מעריך את מספר הבורחים הכללי מהונגריה לרומניה ב-4,000-5,000, מרביתם

⁷³ http://www.daat.ac.il/daat/hungary/document/28.htm ; Sassen, "Eichmann Tells", Life 1960, p. 111

מסמך סאסן שימש את התביעה במדינת ישראל במשפט אייכמן; רוזנפלד, תיק פלילי, עמ' 357-358.

⁷⁴ כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 124-131, 303 הערה 26.

⁷⁵ דוד גור בהרצאה בבית העדות בניר גלים ב-21 בפברואר 2011 בפני מדריכי מסע לפולין; בסוף הסרט "קו החיים" שהופק ב-1996 ע"י העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה; דוד גור, אחים להתנגדות ולהצלה עמ' 9; אתר בית הספר להוראת השואה יד ושם ירושלים, בעין הסערה – פעולות ההצלה של המחתרת החלוצית בהונגריה.

⁷⁶ קסטנר בהערות על דו"ח סאלי מאיר, איז"ש, JM/11719, פריט: 3505413.

⁷⁷ כהן, מחתרת חלוצית, עמ' 130-131, וכן הערה 26, עמ' 303.

⁷⁸ פרץ אל שוואלב, 25 באוגוסט 1944, אוסף שוואלב, א' 37 III / ג' 136.

⁷⁹ רפי אל נתן והייני, 25 באוגוסט 1944, שם, תיק 38.

⁸⁰ הנהגת בני עקיבא אל הברית העולמית בת"א, 6 באוקטובר 1944, בגלוי ובמחתרת, עמ' 58.

⁸¹ שטינהרדט לווינגטון, 7 בנובמבר 1944, שלח את מכתבי קצקי לפלה מסי 181, אוסף שטיינהרדט.

בעזרת מברחי גבולות.⁸² חברי תנועות הנוער החלוצי היוו אפוא כעשירית לכל היותר מכלל הבורחים.

נימוקים לכישלון הבריחה

פרץ רבס הסביר חודשיים לאחר כיבוש הונגריה, וארבעה ימים לאחר תחילת הגירוש ההמוניים לאושוויץ, מדוע נכשלה הבריחה לרומניה. לדבריו, כבר בעת הקמת ועדת ההגנה התקיים ויכוח על דרכה, האם לפעול בדרך של הצלה (למלט אנשים מהסכנה) או בדרך של הגנה (פעילות אקטיבית נגד הגרמנים), אך "הנסיבות נתנו בבת אחת את התשובה, ההצלה הפכה לכורח והתרכזנו בכל כוחנו בה", ונתנו עדיפות לבריחה לרומניה. "אבל לא היו לנו שום ידיעות ואפילו גם לא קשר עם אנצ'ר וגם אתם לא כתבתם לנו למרות שאלותינו החוזרות". את הידיעות על אפשרויות הבריחה קיבלו מחברים בודדים שנתפסו או חצו את הגבול. היום כבר מונו חברים שינהלו את הבריחה, חלקם דוברים את השפה, וכ- 40-50 חברים חצו את הגבול. לפי ידיעות שקיבלו לפני שלושה ימים אין בתוך רומניה מישהו שמארגן את הבריחה בצורה אחראית, אף שיש שם אפשרויות גדולות ביותר, "2 אוניות לשבוע". רבס ביקש לשלוח לשם איש לתפקיד זה באפשרות גדולה של הצלה ואתם צריכים לפעול בכיוון זה מהר ובכל מחיר", וביקש כתובות ברומניה ובבולגריה להיעזר בהם, מידע על נתיבי בריחה ועוד.⁸³

רבס כתב אפוא שרק לאחר הכיבוש הם החליטו על דרך המאבק בכיבוש הגרמני, על ידי בריחה לרומניה, ואת האיחור בהתחלת הבריחה תלה בוועדת ההצלה באיסטנבול. כעבור חודשיים, בעת ההפוגה מהגירוש בערי השדה ובעת חשבון נפש, חזרו מנהיגי תנועות הנוער רבס, בנשלוס וגולדפארב על טענותיהם נגד ועדת ההצלה באיסטנבול: "חודשים רבים לפני ה-19 במרס ביקשנו מכם מידע וכתובות ברומניה, לו היו אלה בידינו, היינו יכולים להתחיל ב'טיולי' מוקדם יותר והיינו חוסכים עמל רב"⁸⁴ ומשקפים, כמו בהכנות להתנגדות אקטיבית עליה העיד ברנד, אי היערכות מוחלטת. האישור הגרמני בראשית חודש מאי על הגירוש הצפוי לאושוויץ הוא שחילץ מראשי התנועה החלוצית התגייסות משמעותית, לשלוח שליחים לערי השדה ולהתחיל בבריחה לרומניה. עד אז (וגם אחר כך) הנהגת תנועת הנוער הזדהתה עם דרישת קסטנר שלא לחבל בסיכוייהם של תוכניות הצלה גדולות שהבטיחו הגרמנים בשיתוף אתם: בריחה לרומניה בתוכנית אירופה ההונגרית, לא לרכז את היהודים ולא לגרשם, הגירת 100 אלף יהודים (שהלכה והצטמצמה ל-1684 יהודים שהגיעו לברגן בלזן ושחררו בשווייץ), והצלת מיליון יהודים בעסקת 'משאיות תמורת דם'.

עד הפיכת צלב החץ פעלה התנועה החלוצית מתוך מסירות נפש אך לא הגתה צורה או מסגרת שהיה בה לקדם הצלה משמעותית. מנהיגיה מתנועות השמאל החלוצי, שבידיהם היה הכסף

⁸² באואר, יהודים למכירה, עמ' 209.

⁸³ פרץ אל וניה, מנחם, עקיבא, 19.5.44, 'קושטא', נכנסות 26184.

⁸⁴ רפי בנשלוס, פרץ רבס, צבי גולדפארב, 31.7.44, שם.

והמידע, לא הקימו אלטרנטיבה רעיונית ומנהיגותית לקסטנר וברנד ולא קראו להנהגת היישוב בארץ ישראל, באמצעות קשריהם עם נציגי היישוב באיסטנבול ובז'נבה, להתנער מהאשליה של הצלה בשיתוף הגרמנים ולהפסיק את תשלומי העתק לגרמנים. להיפך, הם היו חלק מוועדת ההצלה, תמכו והאמינו בדרכה.

בפעילותם הנועזת של חברי תנועות הנוער בעיקר בתקופת צלב החץ- אז חדל קו ההצלה הגרמני שהוביל קסטנר להתקיים- הם השתלבו בקו ההצלה שהוביל משה קראוס, באמצעות הצטרפות הנייטרליות בבודפשט, פקידות הונגרית בכירה אנטי נאצית והצלב האדום הבינלאומי שנכנס לפעולה בסוף יולי,⁸⁵ והיא משליכה לאחור על המוטיבציה והיכולות הגבוהות שלהם לפעול למען הצלה עוד בטרם כיבוש ובראשיתו, וזו הוחמצה באופן טראגי.

⁸⁵ כהן, **מחתרת חלוצית**, עמ' 195-238; רוני, **שם**, פרקים י-ט"ו (כולל) ועוד. על יוזמת קראוס למען פעילות הצלב האדום הבינלאומי ראו, נדיבי, **שם**, עמ' 149-150; 266-268.